

Др Тамара ИЛИЋ*

ЕКДИК (ДЕФЕНСОР ЦИВИТАТИС) У РИМСКОМ ЦАРСТВУ И ВИЗАНТИЈИ**

Током V и VI века мењају се надлежности дефенсора цивитатиса (грч. синдик, екдик), сходно друштвено-политичком контексту. Након владавине цара Јустинијана I улога дефенсора се смањује, а утицај епископа у правним питањима јача. Вероватна последица тог процеса је нестанак едикта – дефенсора са подручја управе и судства, који се догодио, како се традиционално сматра, током VI и VII века.

Закључци до којих се у раду дошло сведоче у прилог тези да су се едикци у Источном римском царству задржали све до VIII, а могуће и IX века. У неким крајевима Царства тај процес је био продужен и до X века, што је доказано ранијим проналасцима печата Херсона.

У раду су коришћени метод језичког тумачења средњовизантијских правних збирки и историјско-компаративни метод, којим су се препознавале грчке позајмице старијских римских одредаба.

Кључне речи: Римска администрација. – Теодосијев законик. – Јустинијаново право. – Новеле Лава VI Мудрог. – Еклога.

* Научни сарадник, Византолошки институт САНУ, Србија; доцент, Правни факултет Универзитета Унион, Србија, tamara.matovic@vi.sanu.ac.rs.

** Рад је настао у оквиру истраживања које подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Саопштење под насловом „Прилог проучавању градског званичника едикта (defensor civitatis)“ прочитано је на Седмој националној конференцији византолога, одржаној 22-25. јуна 2021. године у Београду.

1. УВОД

Уз доприносе у енциклопедијским одредницама (Desjardins 1892; Seeck 1901; Berneker 1957; Berger 1953; Mancini 1961, Kazhdan 1991), историјама римске и позноримске администрације (Rouillard 1928; Pignaniol 1947; Karayannopoulos 1958; Ganghoffer 1963; Jones 1964) и неколико специјализованих научних чланака о делатности тог функционера на нивоу регије или целог Царства (Chénon 1889; Dechareuil 1908; Partch 1916; Rees 1952; Margetić 1985; Frakes 1994; Pergami 1995; Алексеенко 2005; Аличић 2014), до данас су написане и две опширне монографије о дефенсору цивитатису (лат. *defensor civitatis*; грч. *ἑκδικος*), које се међусобно разликују према методологији и опсегу истраживања (Mannino 1984; Frakes 2001).¹ Уз све поменуто, постоје и студије које издвајају просопографске податке о познатим дефенсорима и из раноантичког периода и све до краја VII и почетка VIII века (Rees 1952; Kramer 1990; Frakes 2001).

Класичне студије о тој теми ослањају се на папиролошку грађу која је била позната у првој половини и средини XX века и на царске конституције позноантичких и рановизантијских царева приређене у издањима Теодосијевог (Mommsen 1905)² и Јустинијановог законика (Krüger 1877). Последњих година, међутим, откривени су нови папиролошки и сигилиографски извори. Актуелне студије о дефенсору цивитатису повезују тог званичника са епископом, који је, на многим местима у некадашњим задацима, заменио и постепено истиснуо дефенсора. Ипак, у мањем броју случајева, у којима се градска аутономија са сопственим апаратом одржала до X века, наилази се на позног дефенсора и друге градске чиновнике. Проналазак нових сигилиографских извора, који датирају из тог периода, дао је подстрек и научницима који се баве периодом средње Византије да поново посете и освеже исцрпљене теме о античким дефенсорима.

Захваљујући пок. Рут Макридес (Ruth Macrides), познате су бројне улоге које су црквени екдиси почев од XII века имали у правним пословима (Macrides 1984; 1985; 1991; 1994). Међутим, колегија еклезиједика, која је заједно са екдискима, црквеним достојанственицима првог реда, и судијама, уједињена у телу *екдикион*, заседала при Цркви Свете Софије у Цариграду (видети Илић, Шијаковић 2020), нема подударности

¹ Посебан статус у односу на монографије има докторска дисертација (Ваале 1904), која нам није била доступна у току писања рада.

² У раду је коришћен и превод Теодосијевог законика на енглески језик (превод Pharr 1954).

са световним или грађанским екдидима о којима ће у овом раду бити речи. Управо је научно интересовање аутора за ту тему било пробужено досадашњом претежном пажњом за црквеним достојанствеником истог имена и непостојањем студије која би интегрално, осврћући се на изворе различитог карактера, изложила еволуцију те грађанске уставне, чији се последњи трагови налазе у средњовизантијском периоду.

2. ПОЧЕТНО ОБЛИКОВАЊЕ НОВЕ ФУНКЦИЈЕ

Екдик (ἔκδικος, ἔγδικος, *ecdikus*), синдик (σύνδικος) и дефенсор (δηφίνσωρ, *defensor civitatis*) термини су који су означавали сродну службу, посведочену у изворној грађи почев од IV века и различиту од оне у којој се појављују у претходним столећима. У изворима који датирају из раног IV века екдиди и синдици имају нове надлежности, између осталог и правосудне, које нису познате из ранијих извора (Partch 1916; Rees 1952; Frakes 2001). Претпоставља се (Partch 1916, 50; Rees 1952, 86) да је са свеопштом обновом управе, коју је спровео цар Диоклецијан (284–305), измењен и положај синдика (σύνδικος).³ Крамер је, истражујући бројну папиролошку грађу, приметила промену која је наступила крајем III века (Kramer 1990), када синдици почињу да се појављују као колегијални орган, у свом послу независан од града. То је оцењено као нова фаза у развоју ове функције која се поклапа са добом владавине цара Диоклецијана и која је прва у обликовању будуће улоге дефенсора (Frakes 2001, 23; 26).

У том светлу може се тумачити и сачувана конституција царева Константина и Лицинија из 319. године (CJ VI, 1, 5), која је давно заокупирала научну пажњу.⁴ Наиме, у случају који тај царски закон описује појављује се дефенсор са задужењем да нађе и поврати одбеглог градског роба, који је граду важан због тога што поседује одређену вештину. Дефенсор ће у супротном морати да обезбеди друга два роба уместо одбеглог (Chénon 1889, 8 фн 4; Rees 1952, 76; Curchin 2014, 282), а напомиње се и да неће моћи да ужива корист од цара, који му неће дозволити да бегунца прода лично или посредством трговца (CJ VI, 1, 5).

³ Познато је да се за време владавине цара Диоклецијана у изворима појављују *curator civitatis* и *exactor civitatis*, те је могуће да са дефенсором чине целину (Frakes 2001, 39–40).

⁴ Ото Зек је сматрао да је закон из 319. године интерполиран на месту где се помиње дефенсор, пошто се поменути званичник јавља у царским конституцијама тек око пола столећа касније (Seeck 1901, 2366).

Једна од новијих претпоставки о обликовању нових, повећаних дужности дефенсора узима у обзир промену надлежности другог функционера, куратора (*curator rei publicae*, λογιστής), који се бринуо о економској сфери у градовима (Curchin 2014, 280). Када се почетком IV века та функција нашла у рукама локалних велепоседника који су стварали патроцинијуме, јачање дефенсора је можда означавало и увођење контроле над радом искварених куратора. Могуће је и да су, као део несачуваног законодавства из доба цара Константина и његових непосредних наследника, донете конституције које су овластиле некадашње дефенсоре на контролу рада несавесних куратора (Frakes 1994, 346–347; Curchin 2014, 282) и донеле му и судска овлашћења (Frakes 2001, 56).

Постојање изгубљених конституција из прве половине IV века, тачније из законодавства цара Константина (324–337), научној јавности је предложио Роберт М. Фрејкс (Robert M. Frakes) у студијама о дефенсору цивитатису. Анализом једног рукописа Сиријско-римске књиге, компилације различитих царских закона из V века, Фрејкс је приметио да су дефенсори, названи грчким именом екдици, у ту компилираним одредбама били задужени за многе радње у вези са тестаментом и другим наследноправним пословима (Frakes 1998, 348–349; Frakes 2001, 73–77). Компилатор, међутим, није навео име цара који је такве одредбе прокламовао. Упоредио га са другим конституцијама које се баве истом материјом, аутор је закључио да је могуће да је изгубљени комплет закона, којима је поновно измењена и проширена улога дефенсора, донет између 321–330/331. године (Frakes 1998, 355; Frakes 2001, 84–85). Уједно, од почетка IV века све је мање помена о синдицима, а учесталији су екдици и дефенсори, а деловање синдика као колегијалног тела последњи је пут забележено 326. године, што такође аутору служи као ослонац у поменутој теорији и ставу о промени надлежности дефенсора. Промена о којој се говори извесна је за територију Египта, међутим, постоји неколико индиција које говоре у прилог томе да су дефенсор-екдици, измењене природе и са судским овлашћењима, пре шездесетих година IV века деловали широм Царства.⁵

⁵ Фрејкс је проучавајући дело Амијана Марцелина дошао до идентичног закључка о постојању дефенсора у шестој деценији IV века, свакако пре издавања Валентинијанове конституције, и то не искључиво на територији Египта, већ широм Царства (Frakes 1994, 342–343; Frakes 2001, 83–4; видети, и Rees 1952, 81–85; Jones 1964, 144–145).

3. ДЕФЕНСОР – ЕКДИК У ЦАРСКИМ КОНСТИТУЦИЈАМА

Заштитнику (*patronus*)⁶ грађана од неправди моћника посвећена је конституција коју су цареви, браћа Валентинијан I и Валенс упутили преторијанском префекту Пробу, која се налази у Теодосијевом законнику (CTh I. 29, 1) у глави под насловом *De Defensoribus Civitatum*.⁷ Могуће је да се речена заштита народа диоцезе Илирика од злоупотреба моћника односи на корупцију у правосуђу, која је обележила ту епоху и која је погађала сиромашне неутрицајне грађане.⁸ Са тим, чини се, повезано, на позицији заштитника нису могла да се нађу лица из редова декуриона, судија (*ordinarii rectores*)⁹ или префектових намештеника.¹⁰ Избор заштитника, који је потврђивао Цар, правио је преторијански префект међу ислуженим управницима провинција, агентима (*agentes in rebus*), царским адвокатима, палатинима (*palatines*), викарима и схоластицима царске канцеларије.¹¹ И у другој конституцији истих царева (CTh I. 29, 2 – CJ I. 55, 1)¹² заштитник се појављује у споровима мале вредности, и то поводом наплате дуга, повраћаја одбеглог роба,

⁶ *Patronus* је још један од термина који је у ранијим изворима означавао представника или заступника, у истом смислу као и *defensor* (Frakes 2001, 92–93; Аличић 2014, 806).

⁷ Датација те конституције је спорна. У тексту конституције наводи се датум 27. април 364. године. Већина истраживача за време настанка конституције узима 368. годину, што је и предложено датовање издавача Теодосијевог законика Теодора Момзена. То гледиште може да подржи и политичка историја владавине цара Валентинијана I, који је 368. године био у кампањи против Сената, у оквиру које је можда и донет речени закон (Ноерфнер 1938, 225–237). Роберт Фрејкс ипак сматра да је поменута конституција донета 364. године, чему су допринели познати подаци из каријере преторијанског префекта Проба (Frakes 2001, 95, cf 98–100, 103).

⁸ Фрејкс, према Шенону (Chénon 1889, 328–332), сматра да је реч о високим и неретко неправедним таксама *sportulae*, које су сиромашнима отежавале достизање правде, као што је директније речено у CTh VIII, 11, 1 (Frakes 2001, 103–104). С друге стране, законодавство царева Валентинијана I и Валенса је и у другим приликама оцењено као наклоњено немоћнима (Jones 1964, 141–146).

⁹ CTh I, 29, 3 (о датацији, Frakes 2001, 109); CJ I, 55, 2.

¹⁰ CTh I, 29, 1 (више, Frakes 1994, 338).

¹¹ CTh I, 29, 3. *Agentes in rebus* су додати у конституцији CTh I, 29, 4. У конституцији CTh I, 29, 5 наводи се да су дефенсори у сенаторском достојанству (*dignitas... senatoris*), што је Фрејкс разумео као могућност за сенаторе да буду ангажовани на позиције дефенсора (Frakes 2001, 114; Curchin 2014, 282).

¹² Датације је такође спорна (Mannino 1984, 33–37; Frakes 2001, 105).

накнаде износа у вези са порезима и томе слично.¹³ Већина аутора ту судску надлежност сматра *minores causae* или истражном судском надлежношћу (Curchin 2014, 282, „juge d’instruction“); у наредним законима се изричито саопштава да сви други спорови морају бити делегирани судијама (*iudices*).¹⁴ Описана судска надлежност је реон делатности дефенсора–екдика забележен у конституцији цара Константина из 319. године и папиролошкој грађи прве половине IV века, те показује континуитет у делатности дефенсора–екдика са делатношћу заштитника описаног у конституцијама царева Валентинијана I и Валенса (Margetić 1985, 105–106). Судске надлежности дефенсора у том историјском контексту, према мишљењу истраживача, означавају и нешто додатно – ограничавање моћи локалних званичника постављањем дефенсора подразумевало је и покушај додатне централизације (Frakes 2001, 108).

Функција је убрзо претрпела прву важну промену, која се односи на начин избора дефенсора. Према конституцији царева Валентинијана II, Теодосија и Аркадија из 387. године (CTh I, 29, 6), дефенсоре више не бира префект већ се одлука о избору доноси на декурији, што га чини локалним званичником (Rees 1952, 88; Mannino 1984; Frakes 2001, 129; 81–82 фн. 18; cf. Chénon 1889, 332–333). Ту новину пратила је и квалитативна и квантитативна промена надлежности. Конституцијом царева Грацијана, Валентинијана II и Теодосија описана је нова дужност дефенсора – сакупљање пореза малих поседника (CTh XI, 7, 12), што је у више аспеката обрађено у законодавству. Улогом дефенсора у сакупљању пореза баве се и конституције сачуване у CTh XI, 1, 19 и CTh XII, 6, 23, које заједно са законом из CTh VII, 1, 12 сведоче о заштити коју дефенсор и даље пружа угроженима (Frakes 2001, 131–132). Новост су и нове законодавне теме, попут дефенсорове улоге у спречавању криминала и других неправилности.¹⁵ У правосудној улози дефенсора и

¹³ Примери злоупотреба које су се дешавале сликовито су побројане и у конституцији царева Валентинијана I, Валенса и Грацијана упућеној Пробу, сачуване у CTh I, 29, 5.

¹⁴ Дефенсор није могао да кажњава или спроводи истражне поступке (*questiones*) или да присваја друге дужности за које није овлашћен. О томе види конституцију царева Валентинијана I, Теодосија и Аркадија, у CTh I, 29, 7.

¹⁵ CTh I, 29, 8; CJ I, 55, 4; CTh XII, 9, 3 (у којој принципал и дефенсор, под претњом казном, треба да спрече декурионе и чланове колегија, који имају обавезу да врше службу 30 година, да раније напусте своју провинцију; дефенсори контролишу рад опорезивача); CTh VIII, 5, 59 (дефенсор заједно са куријалима треба да изручи судијама лица која раде противно јавном интересу); CTh III, 30, 6 (дефенсори постављају татора пупили и пописују пупилину имовину); CTh VIII, 5, 59 (контрола рада поштанског система).

даље постоје ограничења, која су условљена тежином кривичног дела и уопште опсегом радњи за које је у том смислу званичник надлежан.¹⁶ Из конституције цара Грацијана, Валентинијана II и Теодосија из 385. године (CJ I, 55, 4) сазнаје се да се дефенсори бирају широм Царства, у свим провинцијама, са мандатом од пет година (Chénon 1889, 11–12; Rees 1952, 88). Дефенсори, чији је утицај несумњиво порастао, позвани су да не узимају више од онога што им припада (CTh, I, 29, 7). Друга богата законодавна тема у којој се дефенсори појављују, од краја IV века а нарочито у првој половини V века, јесте одржавање пожељне религиозне политике и спречавање јереси на локалном нивоу.¹⁷ У тим задацима, често заједно са принципалима (*principales*, *πρωτεύοντες*), дефенсори представљају последње гаранте у низу који треба да спрече практиковање јеретичких активности донатизма, манихејизма, монтизма и присилијанизма под претњама казном а да јеретике лише стварних и наследних права, чак и пребивалишта.

4. ДЕФЕНСОР–ЕКДИК КАО ДЕО ЛОКАЛНЕ ЕЛИТЕ

Царски закони са почетка V века, у којима се на надлежност позива дефенсор у друштву других градских званичника – принципала, куратора, магистрата и сенатора, говоре у прилог томе да је постао део градске елите (Frakes 2001, 171–172). Ту претпоставку подржава и нова промена која се догодила у начину избора дефенсора, а која се везује за конституцију цара Хонорија и Теодосија II донету 409. године (CJ I, 55, 8). Од те године дефенсоре, који морају бити хришћани, бира посебно тело састављено од епископа, чланова клира, *honorati*, земљишних поседа и куријала, чији избор потврђује префект. Уједначен је став да олигархијски карактер тог изборног тела чини да је и изабрани једино у служби заштите моћних кругова друштва, уместо некадашњих угрожених и немоћних (Chénon 1889, 23). Елитизам, који је ту присутан, блиско се повезује са хришћанском заједницом, што показују и одредбе у којима је дефенсор гарант сузбијања јереси, и сâм је хришћанин, те одабран од тела у чијем саставу су епископ и чланови клира.

¹⁶ CTh IX, 2, 5 (дефенсори, куратори, магистрати и сенатори задужени су да спроводе окривљене пред судове, уместо да их сами затварају); CJ I, 55, 7 (уколико је пред дефенсора доведено лице окривљено за тешко кривично дело и кривица се докаже, кривац ће даље бити прослеђен судијама).

¹⁷ Тако, CTh XVI, 10, 12; CTh XVI, 10, 13; CTh XVI, 6, 3; XVI, 6, 4; XIV, 5, 40 (= CJ I, 5, 4); XVI, 5, 45.

Међутим, опис дефенсорове делатности се не разликује много од претходних времена: у истом закону се наводи да су дефенсори задужени да воде бригу о јавном интересу, а ако се догоди прекршај, о томе треба да обавесте више званичнике (CJ I, 55, 8, 1). Други сачувани податак односи се на заштиту поседника од злоупотреба сакупљача пореза, у ком случају несавесног опорезивача треба да пријаве судијама (CJ I, 55, 9).

Важна новина се односила супсидијарно овлашћење дефенсора у вези са регистрацијом одређених правних послова (CTh VIII, 12, 8). Реч је о бележењу поклона у градске евиденције (*apud acta*) за које су били задужени *magister census* и судије (*rectores*), а ако њих нема, онда градски магистрати; уколико ни тих званичника нема у градској заједници, дужност регистровања пада на дефенсора. Из средине V века (459. година) потиче конституција источноримског цара Лава I, чија је поновна тема регистрација – инсинуација поклона. Из текста царског закона обавештени смо да је за ту својеврсну евиденцију у Цариграду надлежан *magister census*; у другим градовима, без обзира на то где се предмет поклона налазио, поклонопримац је имао слободу да изабере званичника код кога ће завести поклон, било да је то управник провинције, градски магистрат или дефенсор (CJ VIII, 54, 30, 5).¹⁸

Иако је уочено да у многим градовима Царства нема дефенсора (Nov. Мај. III), функције дефенсора у градској организацији раног V века, видљиве су из неколико извора. Из конституције цара Хонорија и Теодосија из 412. године (CTh X, 22, 6), у вези са пријемом лица у звање *fabricensis-a*,¹⁹ сазнаје се да га у службу уводи управник провинције, а ако њега нема, онда је за ту радњу задужен дефенсор. У трећој деценији V века, дефенсори уз епископе и судије имају право да избаве жене из принудне проституције (CTh XV, 8, 2 = CJ I, 4, 12). Остали су још неки насумични докази о делатности дефенсора као муниципијалног званичника у V веку. Познат је уговор који је дефенсор лидијског града Сарда потписао са градитељском колегијом 459. године (Драшковић 2013, 94), у улози градског заступника. Дефенсор, који се у документу на грчком језику назива екдиком, био је најзначајнији градски зва-

¹⁸ То правило је преиначено 496. године, конституцијом источноримског цара Анастасија (CJ VIII, 54, 32), према којој се регистрација поклона обавља искључиво пред *magister census*-ом. Таква је била ситуација надаље, до времена цара Лава VI Мудрог (Chénon 1889, 30; Monnier 1912, 237–291).

¹⁹ Реч је о занатлијама који су били део оружарског комплекса, са војном каријером (Jones 1964, 744; Драшковић 2013, 86).

ничник у Сарду те епохе.²⁰ Из текста уговора реконструише се спорна ситуација и разоткривају надлежности које је у градском животу имао: примио је вишеструке оптужбе на рад колегије градитеља и био је задужен да отклони неправду која је тим пропустима нанета (Драшковић 2013, 98). Тим поводом је настао поменути уговор између дефенсора и градитељске колегије, за који се наводи да га је дефенсор саставио и уједно понудио услове споразума.

Половином V века, цар Мајоријан је желео да обнови позицију дефенсора цивитатиса у западном делу Царства (Nov. Мај. III). У том подухвату, за позицију дефенсора бирала су се лица подобна за вршење те функције (Margetić 1985, 107), по предлогу пуноправних грађана (*municipes*), *honorati* и *plebs*-а,²¹ а избор се подвргавао царској потврди (Chénon 1889, 27–28). Поменута Мајоријанова новела, која представља покушај реформе те функције на Западу, у науци се обично тумачи као неуспела (Rees 1952, 91–92; cf. Chénon 1889, 340–341; Margetić 1985, 113). Истовремено, у V веку, у источним провинцијама и на Сицилији забележено је учестало присуство другог званичника, имена *pater civitatis* (πατήρ τῆς πόλεως), једнаког ауторитета и сродних надлежности.²² Из тог разлога се у прошлости сматрало да је у петовековном граду деловао или дефенсор цивитатис или патер цивитатис, што је оспорено тек у новије време.²³

5. ДЕФЕНСОРИ–ЕКДИЦИ НА ИСТОКУ ОД VI ВЕКА

У току V и VI века наступају значајне промене у организацији и природи градова (Haldon 2003, 94). Политичке и друштвене прилике углавном су условиле губитак политичке, економске и фискалне независности градова. Избор званичника који су имали укореван локални карактер, попут куратора и патера цивитатиса, одређивала је, иако по-

²⁰ Одавно постоји мишљење да је на крају V века дефенсор постао званичник на челу града (Jones 1964, 208).

²¹ Како Маргетић напомиње, на овом месту *plebs* не означава цео народ, већ угледне људе ван курије, од којих је могуће да су неки чланови колегија (Margetić 1985, 111). Интересантно је да се изоставља епископ (Laniado 2002, 173).

²² Од надлежности су забележени послови у вези са јеретицима, наоружањем, напуштеном децом (Curchin 2014, 283).

²³ Теорију је поставио Claude (1969, 135), а оспорили су је Dagron и Feissel (1987, 210) тако што су у два малоазијска града пронашли оба поменута званичника.

средно, централна власт (Haldon 2009, 96). Сличан процес, како каснији извор обавештава, догађао се и са дефенсором.²⁴ Цар Анастасије је увео финансијску реформу, која се огледала у постављању царских депутата – *vindices* (јн. *vindex*) по градовима, са задатком прикупљања државних дажбина и надгледања градских финансија (Jones 1964, 457; Claude 1969, 109; Laniado 2002, 27 sqq; Haldon 2009, 96; cf. Frakes 2001, 193). У градовима су декурије или нестале или су остале без утицаја на избор некадашњих локалних званичника (Saradi 2006, 157).

Као заштита грађана који се нађу у спорним ситуацијама, и такву помоћ прихвате, деловао је градски епископ. Иако није постојало законско утемељење на основу којег би епископи имали улогу у градској управи (Haldon 2009, 97), неколико векова уназад практиковало се да саслушава епископ (*episcopalis audientia*), што је и било предмет царских конституција IV и V века. Први пут је забележено у законодавству цара Константина да (световни) судија мора да остане пасиван у случају да један парничар жели да његов случај буде решен по правилима хришћанске вере.²⁵ На пресуду епископског суда није постојало право жалбе (CTh I, 27, 1). Тај систем, по мишљењу неких аутора, које се чини оправданим, претрпео је драстичну промену за време владавине браће–царева Аркадија и Хонорија. Према закону сачуваном у CJ I, 4, 7, било је потребно да се обе стране усагласе да спор изнесу пред епископов суд, који је у позицији арбитра (Frakes 2001, 2006–208), а пресуда, чије се извршење постиже посредством јавноправних тела, обавезује само странке које се добровољно усагласе на тај форум (CTh I, 27, 2 = CJ I, 4, 8). У истом периоду се прецизира да се на епископовом суду решавају спорови црквене, али и друге природе (CTh XVI, 11, 1). Могући *ratio legis* законодавства које обрађује тему епископовог суда лежи у растерећењу судског система, тим пре што је истовремено са стварањем судских надлежности дефенсора. Епископов суд је био добро заступљен у пракси, у доба када нема много сведочанстава о активном деловању дефенсора.²⁶

²⁴ Видети, доле (JN XV).

²⁵ (CTh I, 27, 1). У науци се водила дебата о томе да ли је потребно да се оба парничара усагласе у тој жељи или само један парничар, Фрејкс заступа друго поменуто мишљење (*one-sided provocatio*) и подупире га са *Constitutio Sirmondi 1* (Frakes 2001, 200–201).

²⁶ Распрострањеност дефенсора у папирусима не прати царско законодавство. Фрејкс ипак истиче 75. канон помесног сабора у Картагини, из 401. године, у којем се, према његовом мишљењу, изражава потреба за дефенсорима. Аутор тумачи да се канон односи на световне дефенсоре, а не црквене, иако постоје и супротна мишљења (Frakes 2001, 181–183).

У VI веку поново расте значај једног аспекта судског система, нашег екдика или дефенсора, заштитника грађана. Првобитно се појављује на почетку столећа, у царском закону из 505. године (CJ I, IV, 19). Према тој конституцији, лица која желе да буду изабрана за дефенсоре, а која морају да буду хришћани,²⁷ дају свечану изјаву (*sub gestorum testificatione*) пред епископом. О избору лица затим одлучује градска елита, коју чине епископ, клирици, *honorati*, поседници и куријали, који о томе доносе декрет. Закон цара Анастасија заправо не одступа од решења из 409. године, према којем тело у саставу клира, земљопоседника, епископа и куријала бира угледне функционере – заштитника грађана, али и кура-тора и патера цивитатиса (Dagron 1977, 20).

До доба првих година владавине цара Јустинијана I, када је издата Новела XV – 15. априла 535. године, екдици, заједно са другим чиновницима, пали су у царску немилост због похлепе и корупције. Слична околност је задесила и судство, које је тај цар такође темељно реорганизовао (Липшиц 1976, 176–178; Saradi 1995, 165–204). Услед злоупотреба, Новела предвиђа строге имовинске и телесне казне за екдике који чине такве неправилности – повраћај четвороструке вредности примљеног мита, доживотно прогонство и физичку казну (JN VIII). Убрзо, 17. јула 535. године, цар Јустинијан је донео опширан закон о дефенсорима (JN XV). Саопштавајући у незадовољном и презривом тону дотадашњу праксу постављања дефенсора (за превод одељка видети Аличић 2014), њихово поступање које је оркестрирано вољом управника провинција и несавесно у одржавању градских архива, у конституцији је промењен начин избора дефенсора. Владар сматра да ће промена наступити уколико: а) дефенсори се уздигну у ранг магистрата (архоната); б) сваки угледни грађанин (συνότεροι), ротационо, буде биран за дефенсора, након што положи заклетву, по правилу са мандатом од две године,²⁸ а ако буде плаћен, за то ће примати уобичајену накнаду; избор обављају епископ, клир и грађани добре репутације;²⁹ в) избор потврђује преторијански префект; г) управник провинције не може да разреши дефенсора дужности већ само да на његове пропусте укаже префекту.

²⁷ Како је заповеђено конституцијом из 409. године.

²⁸ У епилогу се наводи да је мандат могуће продужити још једном, уз сагласност свих изборника, али не више од тога. Међутим, ни продужење мандата за две године не спречава то лице да у наредној ротацији поново буде дефенсор.

²⁹ JN XV, epilogos. Маргетић у ὑπολήψεις ἀντεχόμενοι, који се на овом месту помињу, види поседнике (*possessores*) из претходних конституција (Margetić 1985, 112).

Дефенсор добија канцеларију (βοηθός),³⁰ коју чине писар (ταχύγραφος) и два чиновника из канцеларије управника (δύο ταξεώτα) (JN XV, 3, 1; Rees 1952, 94–95). Познати дефенсори са територије Египта често су били схоластици – адвокати (Rouillard 1928, 156). Јустинијановом новелом забрањује се постављање заменика дефенсору (JN XV, 2), иако је у више папируса забележено деловање лица ἀντέκδικος, екдиковог претпостављеног заменика (Rees 1952, 95).

Водећи задатак дефенсора било је стварање и вођење градских архива о обављеним правним трансакцијама, које су и у претходним временима биле у дужности тих званичника.³¹ Како текст Новеле XV каже, управници провинција су неретко ометали дефенсоре у преписивању учињених послова, како се чини из наставка текста, ради свог интереса, што се сада строго забрањује. Из папиролошке грађе утврђено је да су дефенсори издавали ἐκμαρτύρια (документе који се издају након сведочења) и ἐσφραγίσματα.³² У опису њиховог посла налази се још пружање сваке помоћи сакупљачима пореза; бележење незахвалних и оних који се понашају на непримерен начин;³³ у начелу треба да обухвате све надлежности магистрата, поготово када они нису присутни. Коначно, дефенсори имају судску надлежност у свим парницама које не прелазе износ од 300 солида (Jones 1964, 480; Humphreys 2015, 220) и лакшим кривичним делима (ἐλαφρότερα ἐγκλήματα) (Jones 1964, 480; Rees 1952, 92). Примећује се да је цар Јустинијан позвао дефенсоре углавном на некадашње надлежности.

Промене у судском поступку, остварене Новелом 86, такође су важан аспект законодавства цара Јустинијана. У Новели се наводи да особа која жели да покрене спор, било парнични било кривични, треба да се обрати провинцијским судијама (JN LXXXVI, 1), а ако град нема судију, онда дефенсору (JN LXXXVI, 7). Уколико то лице не добије задовољење правде на првој степеници, може да се обрати свом епископу, који ће упутити провинцијског судију (или дефенсора) у спор, односно

³⁰ Прилично је извесно да је канцеларија дефенсора/екдика (βοηθός τῆς ἐκδικίας) постојала и раније (Rees 1952, 82, 95).

³¹ У Новели 131 из 545. године, која уређује неколико тема, говори се и о управитељима сиротишта, који примају имовину сирочади или пред бележницима или уписом у јавне архиве – у Цариграду код *magister census*-а, у провинцији код дефенсора (Miller 2003, 126).

³² Према терминологији схолија Василика, ἐσφραγίσματα су истоветни преписи документа који имају одређени карактер јавне вере (von Druffel 1915).

³³ Претпостављамо да се један пример таквог пронашања налази у Новели LXXXV, према којој дефенсори треба да спречавају физичка лица у активности израде оружја.

остварити контакт са њим. Коначно, ако се правда не постигне ни посредовањем епископа, епископ у царско име обавештава странке о неправди коју су претрпели, а судије ће бити кажњене (JN LXXXVI, 1). По договору странака судије и дефенсори могу и да се заобиђу, када се случај износи без одлагања пред епископа, који ће донети правичну пресуду (JN LXXXVI, 2), такође под претњом санкције (JN LXXXVI, 6), и тиме поштедети странке утрошка времена. Заобилажење судија и дефенсора, које је доприносило бржем и олакшаном решавању спорова, проширило је додатно улоге епископа у праву и вероватно временом истиснуло дефенсоре са поља судства. Такав закључак намеће се увидом у стање извора који дотичу дефенсора и наредних столећа, у којима се његове улоге драстично смањују. Међутим, епископи присвајају и друге послове – од краја VI века они држе градске књиге – *gesta municipalia* (Durlait 1982, 73–83).

У папирусима VI столећа са територије Египта екдик се јавља у пословима различитих грана приватног и јавног права – брачног (потврђује брачне уговоре и даје писмо о разводу), наследног (тестментарног и интестатског), управног, облигационог (контрактног и одштетног) (детаљније Rees 1952, 93–94). Слична ситуација је и све до арапских освајања, али и у документима са исте територије све до VII века.³⁴ На западу, у градовима Апенинског полуострва у којима је обновљена грчка власт, екдици такође делују у VI и VII веку, када постепено нестају из извора (Бородин 2001, 249).

6. ПОСЛЕДЊИ ПОДАЦИ О ЕКДИЦИМА У ВИЗАНТИЈИ

Важно место које је екдицима посвећено у законодавству цара Јустинијана I његови наследници немају. Дефенсори, односно екдици, не појављују се у познатим новелама царева Јустина II и Тиберија, од којих неке за предмет имају судије и градске магистрате (архонте).³⁵ Дефенсори су, према Јустинијановом законодавству, имали *de iure* надлежност да суде, као првостепене судије, и свакако судије за спорове мале вредности током VI века, а могуће је да је то стање потрајало све до првих деценија VII столећа (Haldon 2009, 269). *Collectio Tripartita*, компилација црквених одредаба Јустинијановог законодавства, која је састављена вероватно око 580. године, обухвата и одредбе које се

³⁴ Забележени су екдици и међу коптским и арапским изворима (Rees 1952, 97).

³⁵ Cf. JGR, no. V, стр. 7–10; JGR, no. IX, стр. 15–16 (више, Saradi 1995, 169).

тичу спорова пред екдиком, описане у Јустинијановој Новели LXXXVI, поглавље 7 (Coll. Tripartita III, 1, 3, 5). Без обзира на тај податак, ситуација у пракси је без сумње била другачија, што потврђује стање у изворима.

Није утврђено када је за службу екдика престала да се везује било каква судска надлежност; чињеница је да их у законику Еклога, који даје солидан преглед судског система, нема у тим пословима (Humphreys 2015, 87–88). Специфично место у судској надлежности Еклоге, али и другог извора (Земљораднички закон), имају судије ἀκροαταί, за које је Хамфрејс (Michael T. G. Humphreys) претпоставио да су заузели места дефенсора (Humphreys 2015, 219).

У Еклоги се екдици, међутим, појављују међу другим одредбама и са једном другом некадашњом надлежности, као званичници који учествују у наплати дугованог (Е. 10, 1, 2). Наиме, уколико протекне договореног рока из уговора о зајму (δανειός), након три опомене дужника поверилац је овлашћен да се обрати тавулару или екдику,³⁶ који састављају прецизну јавну писмену процену вредности заложених ствари (ἀκριβής δημοσία ἐκτίμησης ἐγγράφως). Основ те одредбе може бити у Јустинијановој Новели XV, како документ који садржи процењену вредности залог, састављен од тавулара, вероватно има карактер веродостојне јавне исправе. Присуство дефенсора на том месту такође не изненађује, уколико се као порекло одредбе препозна законодавство цара Јустинијана и његових претходника о инсинуацији, па се бележење (ἀποσημείωμα) те правне радње може разумети на тај начин (Burgmann 1983, 207). Дакле, и поред тога што је у науци прихваћен став да дефенсори нестају након законодавства цара Јустинијана I, а посебно након VI века, према одредбама Еклоге, чини се да су у VIII веку, иако сведени на минимум, још увек живи трагови њихових надлежности.

О праву у наредном периоду обавештени смо на основу законика донетих у време владавине Македонске династије. Познат је рад цара Василија и његових наследника на сређивању правне традиције и обликовању новог система. У оквиру тих напора донети су законици Епанагоге, Прохирон и Василике, који, међутим, имају различит карактер (о њиховој природи детаљније Fögen 1998). Из тог разлога не чуди што је у Василикама на многим местима преузето претходно законодавство које се тиче екдика – преузета је у целини JN XV (B. I,

³⁶ Л. Маргетић преводи екдика као проконзула (Margetić 1980, 70), исправно код Бургмана (Burgmann 1983, 207).

VI, 18), као и поједине друге одредбе које споредно уређују положај едикта (B. I, VI, 22, 7). Одредбе о едикцима нису предмет ни млађих ни старијих схолија Василика, што може да говори о томе да је едикт или фамилијаран и присутан, макар на основу свог црквеног пандана, или потпуно неактуелан. За разлику од Василика, у Прохирону нема података о тој служби, док су у Епанагогама, чини се, свесно интерполирана места у којима је едикт претходно фигурирао. Један од извора, чији је текст оригинално задржан, јесте JN XC, поглавље 5, у којој се даје упутство за саслушавање сведока чија је провинција пребивалишта различита од места подношења тужбе. Такав сведок може се саслушати у својој провинцији пред управником провинције или едиком (παρὰ τοῖς ἀρχουσιν ἢ τοῖς ἐκδίκοις) (Епав. XII, κθ'). Садржина Новеле подељена је у две одредбе Епанагога, XII, κε' и XII, κθ'; у првој, компилатор потпуно изоставља помен едикта а задржава *управника*, док се у другој одредби верно преноси текст Новеле (cf. Santos, Javier, Codoñer 2006, 332 fn. 175). Рецепција тек понеке одредбе, и поред тога што је примарна новела Јустинијановог законодавства о едикцима преузета у целини у македонском законодавству, ипак говори о томе да је служба „грађанских“, световних едикта пала у заборав или је, понајмање, у процесу нестанка из праксе.³⁷

Серијом нових закона цар Лав VI Мудри је ревидирао правни систем (видети Lokin 1994, 84). Том приликом, донета је и одлука о укидању градских скупштина, коју је пратило и одузимање даљег права избора магистрата и других градских званичника, које ће, надаље, постављати искључиво цар (LN XLVI; LN XLVII). У листама које бележе присуство достојанственика током IX–XI века (Oikonomides 1927) нема едикта, из чега се закључује да од тих званичника нису настали истоимени достојанственици нити канцеларије. Још је од прошлог столећа познато да је град Херсон уживао извесан опсег аутономије у IX веку (Aleksyenko 2012, 61), када је област била у статусу архонтије, пре увођења тематског система (детаљније, Цветковић 2017, 150 и даље). Несвакидашњи је догађај проналазак печата едикта Никифора, градског званичника Херсона (Алексеенко 1996, 155–170), који су датовани у крај IX или почетак X века (Алексеенко 1996, 162; Seibt 2013, 192). Иако је одавно Ј. Ферлуга појаву архонтија доводио у везу са градским муниципалним уређењем (Ферлуга 1953, 89–90), а архон-

³⁷ Истовремено, постоје подаци о делатности црквених едикта, чији је број у Цркви Свете Софије одређен још Новелом цара Ираклија (Konidaris 1982, I); такође, још из рановизантијског периода сачуван је и печат тог црквених достојанственика. <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1947.2.537>, последњи приступ 15. јуна 2021.

те са дефенсорима (екдидима), не може се рећи да су архонти, који су забележени у Херсону, обављали функције еkdика, што се појавом скорашњег открића еkdикових печата сасвим одбацује. Сматра се да су локални функционери Херсона деловали вероватно као представници некадашње хазарске елите, па се поставља знак питања у вези са могућим специфичностима у њиховим професионалним задацима. У том смислу тешко је наслутити опсег делатности еkdика-дефенсора на крају IX или почетком X века у Херсону. Провинцијски судски систем тог периода је релативно познат (Magdalino 1994, 93–116; Saradi 1995, 173; Morris 2013, 335–345) и у њему нема тих званичника, те се судске надлежности позних еkdика могу сасвим искључити. Тај закључак се већ намеће и истраживањем на век старијој грађи Еклоге.

7. ЗАКЉУЧАК

Царство се асинхроно мењало, а еkdик је још један доказ тог процеса. Истражити слабу и готово невидљиву тачку преласка правних послова који су били у надлежности световних еkdика у домен цркве можда јесте путоказ за прецизније одређивање момента нестанка световних еkdика са подручја управе, судства и грађанског права, који је до сада сматран углавном VI и VII веком. Како смо видели, извесније је да је реч о VIII, па чак и IX веку, те да је тај процес, на нивоу целог Царства, како указују печати Херсона, потрајао и до X века.

Допринос у сложености излагања ове тематике даје и постојање еклезиекдика, изворних заступника – бранитеља цркве, а касније сталних званичника, који су већ у законодавству цара Јустинијана I добили у надлежност предмете световног права. Нестанком световних еkdика, еклезиекдици почињу нетачно да се доживљавају као некадашњи главни актери Јустинијанове Новеле XV и међу ученим људима; на тај начин је и чувени канониста Теодор Валсамон тумачио тај закон из VI века. Та термилошка и појмовна конфузија сигурно је учествовала у обликовању *екдикиона*, суда насталог у спомен на цара Јустинијана I, који је заседао при Цркви Свете Софије у Цариграду, како сачувани извори почев од XII века сведоче. У саставу еkdикиона били су достојанственици еkdици, еклезиекдици и судије, а сврха му је била управо заштита угрожених.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Алексеенко, Николай Александрович. 1996. Новые находки печатей представителей городского управления Херсона. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии V*: 155–170.
- [2] Алексеенко, Николай Александрович. 2005. Defensor civitatis (ἔκδικος) и его роль в управленческом аппарате Херсона IX в. 67–75. *Античная древность и средние века*. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- [3] Alekseyenko, Nikolay. 2012. *L'administration byzantine du Cherson: catalogue du sceaux*. Paris: АСНСВyz.
- [4] Аличич, Самир. 2014. Defensor civitatis (заштитник грађана) у Илирику. 802–816. Зборник радова *Владавина права и правна држава у региону*, ур. Горан Марковић. Источно Сарајево: Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву.
- [5] Berger, Adolf. 1953. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- [6] Berneker, Erich. 1957. Defensor Civitatis. *Reallexicon fur Antike und Christentum III*, ed. Theodor Klauser. Stuttgart: Anton Hiersemann.
- [7] Бородин, Олег Робертович. 2001. *Равенский эзархат. Византийцы в Италии*. Санкт-Петербург: Издательство „Алетейя“.
- [8] Burgmann, Ludwig. 1983. *Ecloga: das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V*. Frankfurt am Main: Löwenklau Gesellschaft.
- [9] Chénon, Émile. 1889. Étude Historique sur le Defensor Civitatis. *Nouvelle Revue historique de droit français et étranger* 13: 321–362; 545–561.
- [10] Claude, Dietrich. 1969. *Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*. München: Beck.
- [11] *Codex Justinianus*. 1877. ed. Paul Krüger. Berolini: apud Weidmannos.
- [12] Curchin, Leonard. 2014. The end of local magistrates in the Roman Empire. *Gerión* 32: 271–287.
- [13] Цветковић, Милош. 2017. Ниже јединице тематског уређења у Византији (IX–XI век). Необјављени рукопис. Универзитет у Београду, Филозофски факултет. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/4530>, последњи приступ 15. јуна 2021.

- [14] Dagron, Gilbert. 1977. La Christianisme dans la ville byzantine. *Dumberton Oaks Papers* 31: 3–25.
- [15] Dagron, Gilbert, Dennis Feissel. 1987. *Inscriptions de Cilicie*. Paris: De Boccard.
- [16] Dechareuil, Joseph. 1908. Quelques problèmes d'histoire des institutions municipales au temps de L'Empire Romain. *Nouvelle Revue historique de droit français et étranger* 32: 28–65.
- [17] Desjardins, Abel. 1892. Defensor Civitatis. *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, eds. Charles Victor Daremberg, Edmond Saglio. Paris: Hachette.
- [18] Драшковић, Марко. 2013. Из привредне историје византијског Сарда у V веку. *Зборник радова Византолошког института* 50: 75–111.
- [19] Durlait, Jean. 2/1982. Les attributions civiles des eveques byzantine L'exemple du diocèse d'Afrique (533–709). *Jahrbuch der Österreichische Byzantinistik* 32: 73–83.
- [20] Ферлуга, Јадран. 1953. *Ниже војно-административне јединице тематског уређења*. Београд: Византолошки институт САНУ.
- [21] Fögen, Marie Theres. 1998. Reanimation of Roman Law, Byzantium in the Ninth Century Dead or Alive?. *Papers from the Thirtieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1996*, ed. Leslie Brubaker. Milton Park: Routledge, 11–22.
- [22] Frakes, Robert M. 4/1994. The Origin of the defensor civitatis. *The Classical Journal* 89: 337–348.
- [23] Frakes, Robert. 1998. The Syro-Roman Lawbook and the Defensor Civitatis. *Byzantion* 68: 348–349.
- [24] Frakes, Robert. 2001. *Contra potentium iniurias: The defensor civitatis and Late Roman Justice*. München: C. H. Beck.
- [25] Ganghoffer, Roland. 1963. *L'evolution des Institutions municipales en occident et en orient au bas-empire*. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence.
- [26] Haldon, John. 2003. *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [27] Hoepffner, André. 1938. Un aspect de la lutte de Valentinien Ier contre le Sénat: la création du „defensor plebis“. *Revue Historique* 182/2: 225–237.

- [28] Humphreys, Michael. 2015. *Law, Power and Imperial Ideology in the Iconoclast Era, c. 680–850*. Oxford: Oxford University Press.
- [29] Илић, Тамара. Јована Шијаковић. 2020. Писмо Св. Евстатија Солунског о ослобађању робова. 129–165. *Νομοφύλαξ. Зборник радова у част Срђана Шаркића*, ур. Тамара Илић, Марко Божић. Београд: ЈП Службени гласник – Правни факултет Унион.
- [30] Jones, Arnold Hugh Martin. 1964. *The Later Roman Empire. 284–602. A Social, Economic and Administrative Survey*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- [31] *Jus Graeco Romanum*. 1962. eds. Ioannes Zepos, Panagiotos Zepos, Aalen: Scientia.
- [32] Karayannopoulos, Johannes. 1958. *Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates*. München: Oldenbourg.
- [33] Kazhdan, Alexander. 1991. Defensor civitatis. *Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan. Oxford: Oxford University Press.
- [34] Konidaris, Ioannis. 1982. Die Novellen des Kaiseres Herakleios. *Fontes Minores V*: 33–106.
- [35] Kramer, Bairbel. 1990. Liste der Syndikoi, Ekdikoi, und Defensores in den Papyri Ägyptens. *Papyrologica Florentina 19: Miscellanea Papyrologica in occasione del Bicentenario dell' Edizione della Charta Borgiana*. Florence: Gonnelli.
- [36] Laniado, Avshalom. 2002. *Recherches sur les notables municipaux dans l'empire protobyzantin*. Paris: Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance.
- [37] Липшиц, Елена Эммануиловна. 1976. *Право и суд в Византии в IV–VIII вв.* Ленинград: Издательство „Наука“.
- [38] Lokin, Johannes Henricus Antonius Jan. 1994. The Significance of Law and Legislation in the Law Books of the Ninth to Eleventh Centuries. 71–91. *Law and Society in Byzantium: Ninth – Twelfth centuries*, eds. Angeliki Laiou, Dieter Simon. Washington: Dumbarton Oaks.
- [39] Macrides, Ruth. 1984. Justice under Manuel I Komnenos: Four Novels on Court Business and Murder. *Fontes Minores VI*: 156–167 .
- [40] Macrides, Ruth. 1985. Poetic Justice in the Patriarchate: Murder and Cannibalism in the Provinces. *Cupido Legum*, ed. L. Burgmann, M.-T. Fogen, A. Schminck. Frankfurt: Löwenklau.

- [41] Macrides, Ruth. 1991. Perception of the Past in the Twelfth-Century Canonists. 589–601. *Το Βυζάντιο κατά τον 12ο αιώνα*, ed. Nicholas Oikonomides. Athens: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών.
- [42] Macrides, Ruth. 1994. The competent court. 117–130. *Law and Society in Byzantium: Ninth-Twelfth Centuries*, ed. Angeliki Laiou, Dieter Simon. Washington: Dumbarton Oaks.
- [43] Magdalino, Paul. 1994. Justice and Finance in the Byzantine State. 93–116. *Ninth to Twelve Centuries, Law and Society in Byzantium, 9th–12th Centuries*, eds. Angeliki Laiou, Dieter Simon, Washington: Dumbarton Oaks.
- [44] Mancini, Gioacchino. 1961. Defensor civitatis. *Dizionario epigrafico di antichità romane*, ed. E. De Ruggiero, Roma: „L’Erma“ di Bretschneider.
- [45] Mannino, Vincenzo. 1984. *Ricerche sul „defensor civitatis“*. Milano: Giuffrè.
- [46] Margetić, Lujó. 1980. Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest. *Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 1: 53–77.
- [47] Margetić, Lujó. 1–2/1985. O nastanku i razvoju službe defensor civitatis. *Živa antika* 35: 95–116.
- [48] Miller, Timothy. 2003. *The Orphans of Byzantium: Child Welfare in the Christian Empire*. Washington D. C: The Catholic University of America Press.
- [49] Monnier, Henry. 1912. La Nouvelle L de Léon le Sage et l’insinuation des donations. 237–291. *Mélanges P. F. Girard* II: Paris: Librairie Arthur Rousseau.
- [50] Morris, Rosemary. 1/2013. Travelling judges in Byzantine Macedonia (10th–11th c.). *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50: 335–345.
- [51] Oikonomides, Nicolas. 1972. *Les listes de prestance byzantines des IXe et Xe siècles*. Paris: Centre national de la recherche scientifique.
- [52] Partch, Joseph. 10/1961. Der defensor civitatis. Zur Frühgeschichte des Defensornamtes. *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Ph. Hist.* 7: 45–50.
- [53] Pergami, Federico. 1995. Istituzione del „defensor civitatis“. *Studi di diritto romano tardoantico* 61: 105–126.

- [54] Piganiol, André. 1947. *L'Empire Chrétien (325–395)*. Paris: Presses Universitaires de France.
- [55] Rees, Brinley Roderick. 1952. Defensor Civitatis in Egypt. *Rocznik papirologii praw-niczej* 6: 73–102.
- [56] Rouillard, Germaine. 1928. *L'administration civile de l'Egypte byzantine*. Paris: P. Geuthner.
- [57] Santos, Andrés, Francisco Javier, Juan Carlos Codoñer. 2006. *La introducción al Derecho (eisagoge) del patriarca Focio*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- [58] Saradi, Helen. 1995. The Byzantine Tribunals: Problems in the Application of Justice and State Policy (9th–12th c.). *Revue des études byzantines* 53: 165–204.
- [59] Seeck, Otto. 1901. Defensor civitatis. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* IV.2, ed. Georg Wissowa. Stuttgart: A. Druckenmüller.
- [60] Seibt, Werner. 2013. Was lehren die Siegel über die Verwaltung von Cherson im Mittelalter?. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50: 187–194.
- [61] *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions. A Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography*. 1954. transl. Clyde Pharr. Princeton: Princeton University Press.
- [62] *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et Leges novellae ad Theodosianum pertinentes*. 1905. ed. Theodor Mommsen. Berolini: apud Weidmannos.
- [63] von Druffel, Ernst. 1915. *Papyrologische Studien zum byzantinischen Urkundenwesen im Anschluß an P. Heidelberg 311*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung O. Beck.

Tamara ILIĆ, PhD

Research Assistant, Institute for Byzantine Studies, SASA, Serbia;
Assistant Professor, Union Faculty of Law, Serbia

EKDIKOS (DEFENSOR CIVITATIS) IN ROMAN EMPIRE AND BYZANTIUM

Summary

During the 5th and 6th centuries a significant change occurred in the nature of defensor civitatis, in line with the social and political context. After the reign of Emperor Justinian I, the competences of the defensor decreased. In cities, bishops took over tasks previously carried out by the defensores, a probable consequence being the disappearance of ekdikoi from administration and civil law, believed to have occurred in the 6th and 7th centuries.

The conclusions of this study support the thesis that the ekdikoi functioned in the Eastern Roman Empire as late as in the 8th century, and in some forms until the 9th century. In some parts of the Empire the ekdikoi acted until the early 10th century, which was proven by the discovery of the Cherson seals.

The methods used are linguistic interpretation of middle-Byzantine legal codes and comparative-historical method based on identification of Byzantine adoptions of Roman provisions.

Key words: *Roman administration. – Codex Theodosianus. – Justinian law. – Novels of Leo VI the Wise. – Ecloga.*

Article history:

Received: 31. 7. 2021.

Accepted: 30. 8. 2021.